

УДК 347.635

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.51>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Боднар Т.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-7066-453X*

Боднар Т.В. Проблемні аспекти юридичної відповідальності батьків за ухилення від виконання батьківських обов'язків.

У статті досліджуються окремі проблемні аспекти юридичної відповідальності батьків за невиконання або неналежне виконання батьківських обов'язків, які загалом можна кваліфікувати як ухилення від виконання батьківських обов'язків.

Зазначається, що міжнародні документи (Конвенція про права дитини, Європейська конвенція про здійснення прав дітей) так само, як і Закон України «Про охорону дитинства» містять норми щодо батьківської відповідальності, не встановлюючи при цьому конкретних санкцій.

Стверджується, що Сімейний кодекс України містить норми трьох видів щодо відповідальності батьків: загально-відсильну, конкретно-відсильну і пряму щодо сімейно-правової відповідальності (за прострочення сплати аліментів), яка є єдиним прикладом сімейно-правової відповідальності.

Виходячи з розмежування понять «відповідальність» і «санкція», такі дії як позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, скасування усиновлення кваліфікуються не як заходи батьківської відповідальності, а як сімейно-правові санкції, під якими розуміються передбачені нормами сімейного законодавства обмежувальні дії особистого характеру, що застосовуються у разі ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків з превентивною метою.

В контексті проведеного дослідження проаналізовані окремі норми Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України, які визначають види адміністративних та кримінальних правопорушень і передбачають відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за вчинення зазначених правопорушень. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства в частині батьківської відповідальності шляхом внесення змін до зазначених кодексів.

Зокрема, запропоновано включити батьків та осіб, які їх замінюють, до кола суб'єктів відповідальності за ст. 180 Кодексу України про адміністративні правопорушення із встановленням щодо них більш суворих заходів відповідальності; виділити в окрему частину ст. 303 Кримінального кодексу України норму, якою встановити більш сувору міру покарання за вчинення дій, передбачених цією статтею, щодо батьків та осіб, які їх замінюють; включити нове визначення поняття «допінг» до Примітки до ст. 323 зазначеного кодексу.

Ключові слова: батьківські обов'язки; батьківська відповідальність; сімейно-правова відповідальність; сімейно-правові санкції; адміністративно-правова відповідальність; кримінально-правова відповідальність; удосконалення законодавства.

Bodnar T.V. Problem aspects of legal liability of parents for avoidance of parental duties.

The article examines some problematic aspects of the legal liability of parents for failure to fulfill or improper fulfillment of parental duties, which in general can be qualified as evasion of parental duties.

It is noted that international documents (the Convention on the Rights of the Child, the European Convention on the Exercise of Children's Rights) as well as the Law of Ukraine «On the Protection of Childhood» contain norms on parental responsibility, without establishing specific sanctions.

It is argued that the Family Code of Ukraine contains norms of three types on parental responsibility: generally applicable, specifically applicable and direct regarding family-legal responsibility (for late payment of alimony), which is the only example of family-legal liability.

Based on the distinction between the concepts of “responsibility” and “sanction”, such actions as deprivation of parental rights, taking a child away from parents without deprivation of their parental rights, and cancellation of adoption are not qualified as measures of parental responsibility, but as family law sanctions, which are understood as restrictive actions of a personal nature provided for by the norms of family law, which are applied in the event of parents evading their parental duties for preventive purposes.

In the context of the conducted study, individual norms of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine were analyzed, which determine the types of administrative and criminal offenses and provide for the liability of parents and persons replacing them for the commission of the specified offenses. Proposals for improving the current legislation on parental responsibility by making amendments to the specified codes were substantiated.

In particular, it is proposed to include parents and persons replacing them in the circle of subjects of responsibility under Article 180 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses with the establishment of more stringent measures of responsibility for them; to allocate a norm in a separate part of Article 303 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes a more stringent punishment for the commission of actions provided for by this article in relation to parents and persons replacing them; to include a new definition of the concept of «doping» in the Note to Article 323 of the said code.

Key words: parental responsibilities; parental responsibility; family-legal responsibility; family-legal sanctions; administrative-legal responsibility; criminal-legal responsibility; improvement of legislation.

Постановка проблеми. Згідно з ч. 1 ст. 18 Конвенції про права дитини [1] батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини.

Відповідно до Європейської конвенції про здійснення прав дітей суб'єктами батьківської відповідальності є батьки та інші особи чи органи, які мають право здійснювати частково або повністю батьківську відповідальність [2].

Зокрема, як встановлено ч. 2 ст. 27 Конвенції про права дитини, батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

Ці загальні положення міжнародних договорів, які встановлюють узагальнено сформульовані батьківські обов'язки, знайшли своє відображення і в національному законодавстві.

Метою статті є дослідження встановлених нормами чинного сімейного, цивільного, адміністративного та кримінального законодавства підстав та заходів юридичної відповідальності батьків за ухилення від виконання батьківських обов'язків, виявлення недоліків у правовому регулюванні відносин відповідальності та розробка пропозицій щодо їх усунення. В ній не розглядаються питання відповідальності за майнову шкоду, завдану малолітніми та неповнолітніми особами, які можуть бути предметом окремого наукового дослідження, актуальність якого зумовлена процесом рекодифікації цивільного законодавства, зокрема, шляхом оновлення Цивільного кодексу України.

Стан опрацювання проблематики. Відносини щодо виконання батьківських обов'язків та відповідальності за ухилення від їх виконання розглядалися в працях О.І. Антонюк, Л.Є. Гузь, І.В. Жилінкової, Л.І. Красицької, В.І. Труби та інших вітчизняних науковців, проте глибокого дослідження проблем батьківської відповідальності не проводилось. Відсутні, зокрема, комплексні дослідження, пов'язані з застосуванням окремих видів відповідальності за невиконання чи неналежне виконання батьківських обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Ст. 8 Закону України «Про охорону дитинства» [3] закріплює право кожної дитини на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку, а також встановлює, що батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України. Загалом цей Закон досить часто оперує терміном «відповідальність», вкладаючи в його зміст, головним чином, батьківський обов'язок, без зазначення конкретних санкцій за його невиконання чи неналежне виконання.

Ст. 1 Конвенції про права дитини встановлює, що для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше (ст. 1 Конвенції). У зв'язку з цим не можна погодитися з положенням ч. 2 ст. 24¹ Проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» [4], відповідно до якого у відносинах з батьками повнолітні дочка, син зберігають юридичний статус дитини незалежно від досягнення повноліття.

На нашу думку, мова у такому разі має йти не про юридичний, а про фізіологічний статус повнолітньої дочки, сина, як вони іменуються в назві і статтях Глави 16 Сімейного кодексу України і якими залишаються до того часу, доки живі їхні батьки, або хоч один з них. У разі ухвалення запропонованої законопроектом норми вона суперечитиме ст. 1 Конвенції про права дитини, як міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [5], а тому, діятиме встановлене ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [6] правило: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

Крім того, пропонується норма суперечить ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України, згідно з якою правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а тому включення запропонованої у ч. 2 ст. 24¹ Проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» норми до оновленого Цивільного кодексу України вважаємо недоцільним.

Досить широкий перелік обов'язків щодо виховання та розвитку дитини покладає на батьків ст. 12 зазначеного Закону, на кожного з яких покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

Щоправда, зі змісту цієї статті не вбачається, в чому полягає різниця між невиконанням та ухиленням від виконання батьківських обов'язків, але відповідь на це питання ми спробуємо дати нижче.

Видається, що у всіх зазначених міжнародних документах та нормативно-правових актах національного законодавства йдеться про відповідальність як батьківський обов'язок, тоді як конкретні заходи відповідальності за певні види порушень встановлюються, нормами Цивільного кодексу України [7] (далі – ЦК України), Кодексу України про адміністративні правопорушення [8] (далі – КУпАП) та Кримінального кодексу України [9] (далі – КК України).

Окремо в цьому переліку стоїть Сімейний кодекс України [10] (далі – СК України), який, попри те, що він складає основу сімейного законодавства нашої держави, містить норми трьох видів щодо відповідальності батьків:

1) **загально-відсильну**. Згідно з ч. 4 ст. 155 СК України ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом;

2) **конкретно-відсильну**. Згідно з ч. 1 ст. 144 СК України невиконання батьками обов'язку невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. Частиною 2 ст. 212¹ КУпАП встановлено, що несвоєчасна без поважної причини реєстрація батьками народження дитини в державних органах реєстрації актів цивільного стану – тягне за собою накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) **пряму щодо сімейно-правової відповідальності**. Абз. 1 ч. 1 ст. 196 СК України, яка встановлює заходи відповідальності за прострочення сплати аліментів, оплати додаткових витрат на дитину, передбачено, у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості.

Таким чином, наведене положення абз. 1 ч. 1 ст. 196 СК України є єдиним прикладом саме сімейно-правової відповідальності.

Що стосується відповідальності за прострочення оплати додаткових витрат на дитину з вини платника, то в такому разі платник зобов'язаний на вимогу одержувача додаткових витрат сплатити суму заборгованості за додатковими витратами з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних із простроченої суми (ч. 4 ст. 196 СК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 185 СК України той з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо).

На наш погляд, оплата додаткових витрат на дитину за своєю правовою природою є грошовим зобов'язанням, виконання якого регулюється нормами цивільного законодавства, проте, на відміну від ст. 625 ЦК України, в якій йдеться ще і про можливість встановлення розміру процентів договором або законом, ч. 4 ст. 196 СК України такого застереження не містить.

Певний інтерес у контексті теми дослідження (з урахуванням розмежування автором понять «відповідальність» і «санкція») становить питання щодо юридичної кваліфікації таких, наприклад, дій, як позбавлення батьківських прав, відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, скасування усиновлення: чи є вони заходами відповідальності, чи сімейно-правовими санкціями за ухилення від виконання батьківських обов'язків?

На нашу думку, зазначені дії слід розглядати не як заходи відповідальності, а як сімейно-правові санкції – передбачені нормами сімейного законодавства обмежувальні дії особистого характеру, що застосовуються у разі ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків з превентивною метою.

Деякі міркувань стосуються адміністративної та кримінальної відповідальності батьків за ухилення від виконання батьківських обов'язків.

Передусім, йдеться про ст. 184 КУпАП «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей», у якій, по суті, поєднані різні види і підстави застосування відповідальності батьків, що свідчить про занадто широке тлумачення поняття відповідальності за виховання дитини.

Тут і пряме ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання малолітніх та/або неповнолітніх дітей, і опосередкована відповідальність батьків за правопорушення, вчинене неповнолітніми, і невиконання рішення органу опіки та піклування, і порушення встановленого законом обмеження щодо строку перебування дитини за межами України.

Разом з тим, зміст статті дає підстави для висновку, що наведеними підставами відповідальності обов'язки батьків щодо виховання дітей вичерпуються, хоч насправді це не зовсім вірно.

Одним з прикладів, що підтверджують цю думку, може слугувати ст. 180 КУпАП, якою встановлено, що доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

На наш погляд, наведена стаття не враховує того, що сп'яніння може бути не лише внаслідок вживання алкоголю, але і може наступити від вживання наркотичних засобів та інших одурманюючих речовин, а, відтак, не розмежує ці наслідки і відповідні їм розміри санкцій.

З урахуванням того, що вживання наркотичних засобів та інших одурманюючих речовин, як правило, може потягти за собою наркотичну або іншу залежність, а, отже, призвести до більш тяжких наслідків для здоров'я дитини, ніж вживання алкоголю, пропонуємо в ч. 1 ст. 180 КУпАП після слова «стану» вставити слово «алкогольного», а також доповнити зазначену статтю частиною другою такого змісту: «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння внаслідок вживання наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин особами, зазначеними в частині першій цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Незважаючи на те, що ст. 180 розміщена в Главі, в якій йдеться про адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, включення до кола суб'єктів, які можуть відповідати за цією статтею, батьків та осіб, які їх замінюють, свідчить про те, що таке правопорушення містить в собі ознаки невиконання або неналежного виконання батьків-

ських обов'язків. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне передбачивши в ній більш суворі заходи відповідальності батьків та осіб, які їх замінюють.

Низка питань виникає стосовно застосування окремих положень КК України, якими визначено суспільно небезпечні діяння, що містять склад кримінального правопорушення, а також встановлено кримінальну відповідальність за їх вчинення батьками та особами, які їх замінюють.

Так, визначивши в Примітці до ст. 164 КК України зміст поняття «злісне ухилення» при його застосуванні в ст.ст. 164 і 165 КК України, законодавець, разом з тим, не розкрив його змісту стосовно ст. 166 КК України, в якій йдеться про злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. І якщо різниця між поняттями «ухилення» і «невиконання» вбачається в тому, що в першому випадку йдеться про ухилення від виконання рішення суду, а в другому про невиконання обов'язку, передбаченого нормами СК України, то питання, в чому полягає «злісний» характер невиконання обов'язку по догляду за дитиною, залишається без відповіді.

Суб'єктами відповідальності за ст. 166 КК України визначено батьків, опікунів чи піклувальників. Разом з тим, ч. 1 ст. 252 СК України («Патронат над дитиною») визначає патронат над дитиною як тимчасовий *догляд* [виділено нами. – Т.Б.], виховання та реабілітацію дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин, а ч. 3 зазначеної статті визначає патронатного вихователя як особу, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї.

Виходячи з цього, постає питання щодо доцільності доповнення переліку суб'єктів відповідальності за ст. 166 КК України патронатним вихователем. Оскільки патронат над дитиною здійснюється на підставі договору про патронат над дитиною, патронатний вихователь згідно з п. 18 Типового договору про патронат над дитиною [11] несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором відповідно до законодавства. Тому встановлення адміністративної відповідальності патронатного вихователя за ст. 166 КУАП видається недоцільним.

Разом з тим, на наш погляд, доцільно виділити в окрему частину статті 303 КК України («Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією») норму, якою встановити більш сувору міру покарання за вчинення дій, передбачених цією статтею, щодо батьків та осіб, які їх замінюють.

Окремо слід зазначити на встановлену ст. 323 КК України відповідальність батьків та осіб, які їх замінюють, за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. Примітка до цієї статті визначає допінг як засоби і методи, які входять до переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху.

Справа в тому, що цей кодекс діяв від 1 січня 2000 р. до 2003 р. і був прототипом чинного нині Всесвітнього антидопінгового кодексу (ВАДК) Всесвітнього антидопінгового агентства (ВАДА). ВАДК вперше був ухвалений у 2003 р. і набув чинності в 2004 р. В подальшому до нього вносилися зміни, і наразі діє Кодекс, який набрав чинності з 1 січня 2021 р. [12].

З урахуванням цього Примітку до ст. 323 КК України пропонуємо викласти в такій редакції: «Допінгом є випадок порушення одного або більше з антидопінгових правил, наведених у Всесвітньому антидопінговому кодексі».

Висновки. Проведене дослідження відповідальності батьків за законодавством України дозволяє визначити, як загальну підставу відповідальності батьків, – невиконання або неналежне виконання батьківських обов'язків (ухилення від виконання батьківських обов'язків).

Своєю чергою ухилення від виконання батьківських обов'язків можуть бути різноманітними, що впливає на види відповідальності батьків та заходи, що можуть до них застосовуватися.

Аналіз законодавства, норми якого встановлюють відповідальність батьків за обов'язки батьків та інших осіб за виховання та розвиток дітей дає підстави виділити такі види юридичної відповідальності за неналежне виконання ними батьківських обов'язків: сімейно-правову, цивільно-правову, адміністративно-правову та кримінально-правову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.02.2026).

2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 21.01.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135?find=1&text=відповідальн+батьк#Text (дата звернення: 01.02.2026).
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
4. Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (реєстр. № 14056 від 21.09.2025 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356> (дата звернення: 01.02.2026).
5. Про ратифікацію Конвенції про права дитини : Постанова Верховної Ради Української РСР від 27.02.1991 р. № 789-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
6. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14?find=1&text=відповідальн#Text> (дата звернення: 01.02.2026).
11. Типовий договір про патронат над дитиною. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2021 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-п#п233> (дата звернення: 01.02.2026).
12. Всесвітній антидопінговий кодекс 2021. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Antidopingova_dijalnist/vsesvitniy-antidopinogviy-kodeks.pdf (дата звернення: 01.02.2026)

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Боднар Т.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0